Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle

BAFRA

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Cilt-1

Ankara, 2023

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL YÖNLERİYLE BAFRA

Cilt-1

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

ISBN: 978-625-6428-00-3 (Tk)
978-625-6428-01-0 (1.c)

Genel Yayın Yönetmeni
Ahmet Deniz AĞCA

Sayfa Düzeni/Kapak Tasarım
Nurhan AY

Baskı & Cilt
Berikan Ofset Matbaa
Ergazi Mh. 2306 Sk. No: 70 Gersan - Y.Mahalle/ANKARA

BERİKAN YAYINEVİ
Kültür Mah. Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6
Çankaya-Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 - Fax: (0312) 232 14 99

© Copyright 2023,

BERİKAN YAYINEVİ SERTİFİKA NO: 47109
Bu baskının bütün hakları yazarına aittir. Yazarın yazılı izni olmaksızın, kitabının tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İÇİNDEKİLER

Başkan'dan ..... **iii**

Editörden ..... **ix**

A-OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ DÖNEMLERDE BAFRA **1**

Başlangıcından Erken Tunç Çağı Sonuna Kadar Bafra ve Çevresinde Sosyo-Kültürel Yaşam
/ Şükrü ÜNAR 5

Antikçağda Bafra ve Çevresi (MÖ VI.-V. Yüzyıl)
/ Alican DOĞAN 33

Çivi Yazılı Belgelerde Kızılırmak
/ Aydanur KOCABIÇAK 47

Bafra Ovası'nda Yerleşimin Başlangıcı ve İlk Topluluklar Üzerine Öneriler
/ Atila TÜRKER 57

İkiztepe İlk Tunç Çağı III Mezarlık Buluntularının Kadın Tarihi Açısından Analizi
/ Meliha KÖSE 79

İlk Türk Devirleri: XI-XIV Yüzyıllarda Bafra
/ Tuncer BAYKARA 109

Canik Beyliklerinden Bafra Beyliği
/ Firdevs ÖZEN 119

B-OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BAFRA **131**

XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Bafra Yöresi
/ Mehmet ÖZ 135

1576 Tarihli Tahrir Defterine Göre Bafra'nın Mahalleleri
/ Mehmet İNBAŞI 157

Bafra'da Suhte Olayları ve Osmanlı Merkezinin Tepkileri (1559-1588)
/ Galip ÇAĞ 181

1577 Tarihli Evkâf Defterine Göre Bafra Vakıfları
/ Senem KARAGÖZ 199

16. ve 17. Yüzyıllarda Bafra'ya Ulaşan Yollar
/ Mehmet Ali ÜNAL 209

İslam Hukuku Ta'zir Cezalarından Olan Sürgünün Bafra Kazası'nda Tatbiki
/ Taha YILMAZ 221

XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Bafra ve Çevresinde Eşkıyalık ve Asayiş Sorunları
/ Hamit KARASU 237

Mühimme Defterlerine Göre Bafra'da Güvenliğin Sağlanması (1700-1750)
/ Temel ÖZTÜRK 249

2 Numaralı Sivas Ahkâm Defterine Göre Osmanlı'da Şikâyet Mekanizması (Canik Sancağı ve Bafra Örneği)
/ Naime Yüksel KARASU 263

Tersane-i Âmire ve Sinop Tersanesine Kereste Temininde Bafra Kazası (XVII ve XVIII. Yüzyıllar)
/ Sibel ORHANKAZİ 287

XVIII. Yüzyıl başlarında Bafra'da kamu düzenini ve asayişi tehdit eden olaylar
/ Mehmet DEMİRTAŞ 305

On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Gayrimüslim Nüfusu
/ Fatih ERTAŞ 317

Ferman Padişahınsa Dağlar Bizimdir
/ Alpaslan DEMİR 333

1157 Numaralı Cizye Defterine Göre On Dokuzuncu Yüzyılın Ortalarında Bafra Gayrimüslimlerinin Ekonomik Durumu
/ Reyhan YİRŞEN 343

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından XX. Yüzyılın Başına kadar Bafra Kazası'ndan İstanbul'a, Divân-ı Hümâyûn'a Taşınan Davalar ve Çözüm Öneriler
/ Mehmet Emin ÜNER 359

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Bafralı Tüccarların Tütün Çarşısı Talebi ve Gerekçeleri
/ Öğretim Üyesi Fatih ÖZÇELİK 383

Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Bafra'da Usûl-İ Cedid İle Kurulan Müslim Sıbyan Mektepleri
/ Mustafa ÇAVDAROĞLU 397

Bâb-ı Meşihat Ulema Sicil Dosyalarına Göre Osmanlının Son Döneminde Görev Yapmış Bafra Doğumlu Meşihat Personeli
/ Selim Hilmi ÖZKAN 417

12983 Numaralı Muhasebe Evkaf Defterine Göre Bafra Vakıfları
/ Yasin DÖNDER 431

1262/1846 Tarihli Vakıf Defterine Göre Bafra'da Vakıf Eserler ve Gelirleri
/ Abdullah BAY 445

Kırım Harbi Sonrasında Bafra'dan Rusya'ya Gayrimüslimlerin Göçü
/ Arzu DÜNDAR 469

Kırım Harbi Esnasında Bafra Kazasında İngiliz Ordusu İçin Yetiştirilen Sığırlar
/ Erdoğan POLAT 485

2 NUMARALI SİVAS AHKÂM DEFTERİNE GÖRE OSMANLI'DA ŞİKÂYET MEKANİZMASI (CANİK SANCAĞI VE BAFRA ÖRNEĞİ)

Dr. Öğr. Üyesi Naime Yüksel KARASU[1]

Giriş

Osmanlı Devleti'nde her türlü mesele, sorun, istek Dîvân-ı Hümâyun'da görüşülüp karara bağlandıktan sonra, yazılarak kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar evrak olarak da nitelendirebileceğimiz kâğıt ya da değişen boyutlarda defterlere kaydedilip muhafaza edilmiştir. Daha ilk dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde arşivciliğin mevcut olduğu günümüze kadar ulaşan milyonlarca arşiv vesikasının varlığından anlaşılmaktadır[2]. Zira Osmanlı Devleti'nde arşiv belgeleri önemine yakışır bir şekilde muhafaza edilmiş, bunların korunması konusunda özellikle ihtimam ve titizlik gösterilmiştir. Osmanlı'nın varlık göstermiş olduğu sınırlar içerisinde bulunan yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik ya da idarî yapısı hakkında çok değerli bilgiler sunan ve farklı dönemlerde tutulmuş olan bu arşiv kayıtları incelenmek istenen şehir ya da bölgeler hakkında esaslı bilgilere ulaşma imkânı sağlamaktadırlar. Bu kayıtlar aynı zamanda birçok müessesenin yapı ve işleyişleri hakkında da önemli veriler sunmaktadır. Nitekim bu müesseselerden Osmanlı arşivlerinin oluşmasında önemli bir yere sahip olan Dîvân-ı Hümâyun, arşiv belgelerinin en önemli çıkış noktası durumundadır. Ayrıca bahsi geçen bu kayıtlar birinci derece kaynak olma özelliğine sahip oldukları için de yapılan çalışmalarda büyük bir önem arz etmektedirler[3].

[1] KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampüs-Ortahisar/Trabzon, tozturk61@gmail.com. ORCİD ID :0000-0002-7856-9809

[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 76-78; Arşivlerin önemi ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 31-44.

[3] Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demiral Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2013, s. 11.

Osmanlı Devleti'nde idarede bütün yetki padişahın ve onu temsil eden dîvânın elinde toplanmıştı. Dîvân-ı Hümâyun'da görüşülen konular burada karara bağlanır ve padişahın onayına sunulurdu. Dîvân sadece devlet meselelerinin görüşüldüğü bir merci değil aynı zamanda, halktan gelen her türlü şikâyet ve davaları görüşen bir çeşit yüksek mahkeme olarak da görev yapardı[4]. Osmanlı devlet ve adalet yapısı içerisinde halkın her konuda başvurabildiği ve yasal haklarını talep edebildiği yerel şer'i mahkemeler kaza seviyesinde bulunmaktaydı. Bu mahkemelere halkın ulaşımı gayet kolaydı. Devletin en yüksek karar alma kurumu olan Dîvân-ı Hümâyun'a ise şikâyetlerini sunabilmeleri bu kadar kolay olmasa bile her zaman için bu hakka sahip olmuşlardır[5]. Yaş, dil, din, cinsiyet farkı gözetmeden herkesin başvurabildiği Dîvân'da kadı mahkemelerinde görülüp karara bağlanan fakat incelenerek haksız bulunan davalar bozulur yeniden görülmek üzere ilgili kadıya gönderilebilirdi. Yani haksızlığa ve zulme uğrayan, bulunduğu yerin kadısı tarafından yanlış hüküm verilmiş ya da yerel yöneticilerden şikâyeti olanlar Dîvân'a başvurabilmişlerdir[6].

Bu yönüyle Dîvân, yerine getirmiş olduğu birçok işlevin yanı sıra halkın şikâyet hakkını kullanabilmesini sağlayan bir şikâyet mekanizması görevini de görmüştür. Dîvân'da bu tür şikâyetlerin ve kararların kaydedildiği defterler ise "*Mühimme defterleri*, *Şikâyet defterleri ve Ahkâm defterleri"* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu defterler farklı isimler almasına rağmen içeriğinde bulunan bilgiler ve tutulma şekilleri bakımından neredeyse aynı formatta düzenlendikleri söylenebilir. Zira ahkâm defterlerinin tutulmaya başlamadığı yerlerde kayda geçmesi gereken olaylar şikâyet defterlerine yazılmaya devam edilmiştir. Bu defter serilerinin ortaya çıkması zaman içerisinde ve bu konuda yaşanan ihtisaslaşmayı gerekli kılan artan evrak sayısı ve iş yüküne bağlı olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak bu defterler bize olayın geçtiği mekân, mağdur ve suçlu kişi, işlenen suçun ne olduğu, varsa kullanılan aletler, zaman ve son olarak da verilen ceza ile ilgili bilgiler sunabilmektedir[7].

XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde Dîvân-ı Hümâyun'da şikâyet hakkının kullanımının bir ürünü olan hükümler mühimme defterlerine

[4] Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 8-9.
[5] Halil İnalcık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar" *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII/7-8, İstanbul 1988, s. 33.
[6] Ahmet Mumcu, "Dîvân-ı Hümâyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul 1994, s. 431.
[7] Günay, *agm*., s. 14-20.

kaydedilmişlerdir[8]. İlk örneklerini XVI. yüzyılda gördüğümüz mühimme defterleri Osmanlı bürokrasisinin temel defter serileri arasında çok önemli bir yere sahiptir[9]. Bu defterler Dîvân'dan çıkan kararların bir suretlerinin kaydedildiği bir tür zabıt ve sicil özelliği gösterdiğinden çok sayıda araştırma sahasını ilgilendiren konuları içermektedir. Özellikle modern tarih çalışmalarında erken dönem çalışan araştırmacılar için bu defter serisi temel kaynaklardan sayılmaktadır. Dîvân-ı Hümâyun bürokrasisi, ihtisaslaşmaya başlamadan önce Dîvân'da görüşülen kararlar, emirler, şikâyet ve arzlar konusunda ortaya çıkan hükümler, malî olsun, hukukî-adlî olsun hepsi bir arada bu defterlere kaydedilmiştir[10]. Bu şekilde ilk dönemler için mühimme defterleri aynı zamanda şikâyet kayıtlarının da kaydedildiği bir defter serisi durumundadır. Bu nedenle tespit edilen ve ilk örneği 1553 yılında oluşturulan bu defterlerde devletin işleyişi ile ilgili hükümlerle beraber şikâyet konusu olan konular da yer almıştır. Ancak Dîvân'ın iş yükünün artması ve bürolarda ihtisaslaşmaya gidilmesi yeni bir defter serisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur[11]. Halka ait şikâyetlerin bu şekilde 1649 yılından itibaren eyalet ayrımı olmaksızın mühimme defterlerinden ayrı olarak kaydedilmeye başlamasıyla birlikte şikâyet defterleri ortaya çıkmıştır[12]. Emecen'e göre bu defter serisinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte mühimme defterlerinin muhtevasında bir zayıflama olmuştur. Aynı zamanda ilk olarak kaydedilen şikâyet defterlerinde bu iki defter serisinin ayrımı çok belirgin değildir ve bu ayrımın net şekilde oluşması zaman almıştır. Aynı hüküm kayıtları her iki tarafta da kaydedilebilmiştir[13]. Şikâyet defterlerine kaydedilen

[8] Murat Tuğluca, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (Balkan Özel Sayısı), 2012, s. 107.

[9] Tevfik Temelkuran, "Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, S. 6, 1975, s. 155-156; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde 989 numaralı Dîvân-ı Hümâyun Defterleri Kataloğundaki Mühimme Defterleri adıyla H. 961-1333 / M. 1553-1915 tarihlerini kapsayan toplamda 419 adet defter bulunmaktadır. Kollektif, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 7.

[10] Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyuûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, 3(5), 2005, s. 114.

[11] Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2010, s. 7.

[12] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde 989 numaralı Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu'nda Atik Şikâyet Defterleri adıyla 1-213 sıra numaralarında kayıtlı H. 1059-1253 / M. 1649-1837 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 213 adet Atik, Ordu ve Rikab Şikâyet Defteri mevcuttur. Kollektif, *age.,* s. 21.

[13] Emecen, *agm.,* s. 124.

hükümler kronolojik sıraya göre yazılmış ancak bölgesel olarak bir tasnife gidilmemiştir. Ayrıca şikâyet defterleri de mühimme defterleri gibi Beylikçi Kalemi tarafından hazırlandığı için defterin ebatı ve türü ile kaydedilen hükümlerin düzenleme şekli mühimme defterlerine benzediği için ancak içeriğe bakıldığı zaman bu iki defter türü arasındaki fark anlaşılabilmiştir. İşte bu noktada kapsam açısından baktığımızda mühimme defterleri devletin idarî, siyasî ve askerî meseleleri ile ilgili hükümleri içermekteydi. Şikâyet defterleri ise toprak anlaşmazlıkları, alacak-verecek davaları, mülkî ve askerî amirlerden, haksızlıklardan dolayı ortaya çıkan şikâyetleri kapsamaktaydı[14]. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde Vilayet Şikâyet Ahkâmı'nın ortaya çıkmasıyla bu tür kayıtların toplanması ve belirli bölgelere göre tasnif edilmesiyle belirli bir standartta kavuşturulmuş olmuştur.

Dîvân bürolarının iş yükünün daha da artması sebebiyle alınan yeni bir tedbir olarak şikâyet defterlerinin eyaletlere göre yeniden düzenlenmesi durumunu gerekli kılmış ve bu düzenleme ile 1742 yılından itibaren Eyalet Ahkâm Defterleri ortaya çıkmıştır[15]. Bu döneme kadar şikâyet defterleri konu temelli devam etmekle birlikte bu yılla birlikte eyalet bazında bir tasnife gidildiği görülmektedir. Bu şekilde tasnife gidilmesinin sebebi muhtemelen mahallinde halledilemeyip merkeze yansıyan problemlerin çoğalmasına bağlı olarak hükümlere çabuk ulaşılabilmesini sağlamaktır. Bu dönemle birlikte tutulmaya başlayan bu defterlere "eyalet ahkâm" veya sadece "ahkâm defterleri" denilmiştir[16]. İnalcık, defter çeşitliliği ve sayısı konusundaki bu artışı daha çok Osmanlı bürokrasisinde ileri bir gelişme ve rasyonelleşmenin bir sonucu olarak görmektedir[17].

Ahkâm kelimesinin sözlük anlamına baktığımızda emirler, hükümler demek olup, hüküm kelimesinin çoğuludur ve padişah buyruğu anlamına gelmektedir. Ahkâm defterleri Osmanlı Devleti'nde genellikle maliyeye ait hükümlerin toplandığı defterlere verilen isimdir. Osmanlı Devleti'nin tamamını içeren Eyalet Ahkâm Defterleri eyalet temelli olup toplam on yedi bölgeye ayrılarak tutulmuştur[18]. Bu şekilde oluşturulmaya başlanan defterlerin içeriğinde hem devlet

[14] Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defterindeki İzmir ile İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1), İzmir 1994, s. 359.
[15] Merkeze yapılan şikâyetlerle bağlantılı olarak şikâyet defterleri 1837 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. Vilayet ahkâm defterleri ise 1910'lara kadar eyaletlerden gelen şikâyetlerin kaydedildiği seriler olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Tuğluca, *agt.,* s. 7.
[16] Emecen, *agm*., s. 125.
[17] İnalcık, *agm*., s. 34.
[18] Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 551.

görevlilerinin şikâyet ve sorunları sebebiyle dîvâna müracaatları hem de halkın karşılaşmış olduğu sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümler yer almaktadır. Bu defterler incelenmek istenen bölgenin siyasî, idarî, ekonomik ve sosyal yapısı hakkında önemli veriler içermektedir. Aynı zamanda bu defterler kronolojik bir sıra takip edilerek oluşturuldukları için toplum yapısında meydana gelen değişim ve gelişmelerin neler olduğu konusunda olumlu/olumsuz sonuçlara ulaşılabilmeyi de mümkün kılmaktadır. Defterlerin içeriğinde yer alan konular başlıca arazi, vergi, güvenlik, vakıf, borç-alacak şeklinde sıralanabilir[19].

Canik sancağı ve bu sancağa bağlı Bafra kazası ve çevresi için XVIII. yüzyıl arşiv kaynakları içerisinde yer alan bu eyalet ahkâm defterlerinden Sivas Ahkâm Defterleri en önemli defter serilerindendir. Halkın Dîvân-ı Hümâyun'a şikâyetlerini sundukları ve bu şikâyetlerine karşılık önerilen çözümlerin kaydedildiği bu defterler merkez-taşra ilişkisi konusunda önemli veriler içermektedir. Hem dönemin toplumsal, ekonomik ve sosyal olaylarını içermesi bakımından hem de bu olaylara devletin bakış açısını göstermesi bakımından ayrıca önemli verilerdir. Nitekim bu kayıtlar bir şikâyet/başvuru sonucunda verilmiş hüküm/fermanları içermektedir. Bu defterlerdeki kayıtlar, yazılmış olan fermanların suretleri niteliğindedir. Yani sonradan bu defterlere özet olarak kaydedilmemişlerdir[20].

Çalışma konumuz olan Canik sancağı ve Bafra kazasına kısaca değinecek olursak; Canik adı idarî bir bölgenin adı olup, bu isimle bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. İlk dönemler için Canik bölgesi Selçuklu tarihlerinin sadece Samsun ve çevresini yani sahil şeridini içeren bölgeyi tanımlamak için kullanılan bir tabir olup, esasında güneyde Niksar'dan Gümüşhane'ye kadar uzanan hattı kapsayan bölgeyi içine almaktadır. Karadeniz sahilindeki sınırları ise doğuda Trabzon'a kadar gitmekte, Batı tarafında ise Sinop'a kadar ulaşmamaktadır[21]. Canik ve çevresi 1214 tarihinde II. İzzettin Keykâvus tarafından fethedilene kadar Doğu Roma (Bizans) egemenliğinde kalmıştır. XIII. yüzyılın sonlarına kadar bölge Sinop'ta kurulan Pervâneoğullarının kontrolüne geçmiştir. XIV. yüzyıl bo-

[19] Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Ahkâm Defterleri: Mahiyetleri, Muhtevaları ve Osmanlı Araştırmalarında Kullanımları", *IV. International Piri Reis Language, History, Geography Congress,* Ankara 2021, s. 36-37.
[20] Buket Çelik, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774),* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2020, s. 5.
[21] İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004, s. 146-147.

yunca mahalli beyliklerin hâkimiyetinde kalmış ve bu durum bölgenin Osmanlılar tarafından alınmasına kadar da devam etmiştir[22]. Osmanlı dönemi öncesi Türk hâkimiyeti döneminde kurulan Canik Beylikleri bölgedeki Türk hâkimiyetinin yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır[23]. Bölge Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı egemenliğine girmiş, Ankara Savaşı'na kadar da bu durum devam etmiştir. Candaroğlu İsfendiyar Bey 1411'den kısa bir zaman önce Canik bölgesini ele geçirmiş ve oğlu Hızır Bey'e bırakmıştır. Canik bölgesi ve özelde Bafra'da Candaroğulları hâkimiyeti, 1419 yılında Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmet'in bölgeye yaptığı sefere kadar sürmüş ve şehir devletin yıkılışına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Sancak Osmanlı idaresine girdikten sonra klasik sancak olarak yapılandırılmıştır. Başlangıçtan itibaren idari açıdan Rum Beylerbeyliği 'ne (daha sonra Sivas Eyaleti) bağlı olan Canik sancağının bu durumu Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir[24].

Canik sancağı XV. ve XVI. yüzyılda Samsun, Bafra, Kavak, Arım (Çarşamba havalisi), Terme, Ünye ve Satılmış tımar nahiyeleri olmakla birlikte aynı zamanda birer kadılık bölgesi yani kaza durumunda idi[25]. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde Bafra kazası Canik sancağının en batısında yer almaktadır. XV. yüzyılda Bafra, merkez Bafra ve bağlı 6 nahiye (Üskübi, Martakale, Emlâk, Değirmenözü, Pazarlı, Harıs) ile 110 köyden meydana gelmektedir[26]. Canik sancağında bulunan köy ve hane sayılarını veren Öz, 1576 için Bafra'nın köy sayısını 138, 1642 yılı için ise bazı köylerin Alaçam'a bağlanmasına bağlı olarak 110 olarak vermektedir[27].

2 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Dîvân-ı Hümâyun defterleri arasında yer alan Sivas Ahkâm defterleri 1742 yılından başlayıp 1908 yılına kadar olan

[22] Canik beyliklerinden olan Bafra Beyleri, Bafra ve çevresinde hüküm sürüp 1419-1420 yıllarında Osmanlılar tarafından ele geçirilmişlerdir. Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Samsun Araştırmaları-Tarihsel Geçmiş*, ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 128.

[23] Tellioğlu*, age.,* s. 147.

[24] Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 18-26.

[25] Mehmet Öz, "Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus", *Samsun Araştırmaları-Tarihsel Geçmiş*, ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 45.

[26] Rıza Karagöz, "On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 2021, s. 133-134.

[27] Mehmet Öz, "Onbeşinci Yüzyıldan Onyedinci Yüzyıla Samsun Yöresi", *Samsun Araştırmaları-Tarihsel Geçmiş*, ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 30.

36 adet defteri içermektedir. Çalışmamız kapsamında Canik sancağı Bafra örneğinde inceleyeceğimiz 2 numaralı Sivas Ahkâm Defteri H. 1157-1160 / M. 1744-1747 tarihlerini kapsamaktadır ve sayfa sayısı 476'dır[28]. Dış kapak üzerinde üst orta kısmında çiçek desenli bir nakışın içerisinde "Defter-i Sivas" ve bu nakışlı kısmın alt tarafında defterin kapsadığı tarihler yer almaktadır. Defterde sayfalar rakam usulü ile numaralandırılmıştır. İncelediğimiz defterde yer alan hükümlerden toplam 51 tanesi Canik sancağı ve Bafra ile ilgilidir. Ancak bu hükümlerden 2 tanesine *terkîn* notu düşülerek iptal edilmiştir[29]. Bu sebeple ilgili belgeler bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma bölgemiz ile ilgili tespit edilen belgeler aşağıda yer alan konu başlıklarına göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Asayiş

2 Numaralı Ahkâm Defteri'nde asayiş başlığı altında tespit edilen belgelerden yarıdan fazlası gasp olaylarını içermektedir. Zorla alma ya da zapt etme anlamına gelen gasp, taşınmaz mallara zorla el koyma şeklinde ya da değerinin altında bir miktar para verilerek zorla satın alma biçiminde gerçekleştiği gibi haksız yere para toplanması ya da zaviyelere ait gelirlere el koymak şeklinde de görülmektedir. Bu belgelerin bir kısmında ise şikâyetçi olunan kişi ya da kişiler mütegallibe[30] olarak isimlendirilen resmi/gayri resmi bir görevi yerine getiren şahısların merkeze yansıyan davalarıdır.

Bu konu başlığı altında değerlendirmeye aldığımız ilk konular mütegallibelerden kimselerin şikâyet konusu olduğu dava hükümleridir. Ladik kasabasından Hüsnü isimli kişiye ait değirmeni Kavak kazası ayan ve mütegallibeden Deli Ahmed isimli kişi zorla zabt etmiştir ve değirmene karşılık 100 kuruş ödeme yapmıştır. Bu durum üzerine değirmenin sahibi merkeze başvurarak ilgili kişiden şikâyetçi olmuş verilen hükümde ise bu müdahalenin men'i emredilmiştir[31]. Haziran 1745 tarihli hükümde ise Bafra kazasına bağlı Virancık köyünden Tuti Bey ve Çelik Bey zaviyesinin zaviyedarı olan Ali merkeze yaptığı

[28] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde A_DVNSAHK_SS_d_00002 numarasıyla kayıtlıdır. Defterin ebadı 43x15 cm'dir. Ciltli ve ebru desenlidir.
[29] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sivas Ahkâm Defterleri, (SAD), 2, 46/3, Za 1157 / Aralık 1744; BOA, SAD, 2, 434/1, N 1159 / Ekim 1746.
[30] Zorba, derebeyi, gürûhu gibi anlamlara gelen mütegallibe, XVIII. yüzyıla gelindiğinde kanunlara riayet etmeyen, isyan eden veya eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan kişiler ve sıkça da ayanlar için bu tabir kullanılmıştır. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 169-179.
[31] BOA, SAD, 2, 48/5, Za 1157 / Aralık 1744.

şikâyette Bafra kazasında olup mütegallibeden 3 kişinin zaviyelere ait mahsulata müdahale ettiklerini belirtmiştir. Merkezin bu konuda verdiği cevap yine bu kişilerin haksız bulunan müdahalelerinin menedilmesi şeklindedir[32].

Mütegallibelerin gasp olayına yönelik bir diğer hüküm kaydı Nisan 1746 tarihli olup Bafra kazasında bulunan malikânenin zaptına yöneliktir. Bahsi geçen kazadan Yahya, el-Hac Ali, Mehmed, Hacı Ahmed, başka bir Ahmed ve Mustafa isimli kişiler Asitane'ye giderek mütegallibeden Ali Ağa isimli kişinin vekil tayin ettiği Bostani Veli isimli kişiden şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyet sebebi ise; Virancık Köyünde malikânesinin 1/7 hissesi Pervane Camii vakfına, 3 hissesi vakıf yoluyla intikal eden Tuti Bey'in mirasçılarına ve 3 hissesi de yine vakıf yoluyla Halil Bey'in mirasçılarına ait olan malikâne gelirleri vekil Bostani Veli tarafından zapt edilmiştir. Merkeze intikal eden davalarda bir hükme varılmadan önce şikâyet konusuna göre yerel kadıdan bir teftiş yapması istenildiği gibi yine ilgili bölgeye ait eski kayıtların incelenmesi yoluna da gidilmiştir. Yapılan bu şikâyet konusunda ise merkez, bölgenin tahrir defterlerinin incelenmesini gerekli görmüştür. İncelemede yukarıda da belirtildiği gibi toplam 6 hissenin yaklaşık 150 senedir Tuti Bey ve Halil Bey'in ailelerine ait olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak verilen hükümde Ali Ağa ve vekilinin yapmış olduğu haksız zaptın engellenmesi konusunda karar verilmiştir[33].

Mütegallibeden kişilerin asayişi bozmaya yönelik bu menkul mallara veya bunlara ait gelirlere yönelik yapmış oldukları müdahalelerin yanında Mart 1745 tarihli hükümde halktan haksız yere para toplamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Hükümde Ebulhayr kazası ahalilerinden bazı kişiler (?) kazasından mütegallibeden Kürekoğlu Osman Ağa isimli kişi tarafından sürekli olarak rahatsız edilmişlerdir. Daha önce de aynı kişiden ahalinin şikâyetçi olduğu görülmektedir. Nitekim bu kişinin haksız müdahalelerinin engellenmesi konusunda daha önce de hüküm yazılmış ancak bu kişi hükme riayet etmeyerek halktan haksız yere para toplamaya çalışmıştır. Yapılan bu müdahalenin engellenmesi konusunda yeniden hüküm verilmiştir[34].

Defterde mütegallibe/ayan kesiminden kişilere yönelik yapılan şikâyetlerde şikâyetçi olanın halk dışından ehl-i örfe mensup kişilerin olduğu hükümlere de rastlamaktayız. Şubat 1746 tarihli hükümde ismi belirtilmeyen ancak Canik sancağı zeametleri Subaşısı olan kişi, Cevizderesi kazası ayanından Deli

[32] BOA, SAD, 2, 142/2, Ca 1158 / Haziran 1745.
[33] BOA, SAD, 2, 352/4, Ra 1159 / Nisan 1746.
[34] BOA, SAD, 2, 184/1, S 1158 / Mart 1745.

Ömer oğlu Mustafa ve ismi verilmeyen diğer kişilerin işlerine müdahale ettikleri hatta kendisini yaraladıkları aynı zamanda ahaliye de türlü eziyetler ettikleri konusunda şikâyette bulunmakta ve kendisine ve ahaliye karşı yaptıklarından menedilmesini talep etmektedir[35].

Çalışma konumuz olan defterde vakıfların işleyişine yönelik yapılan müdahalelerin konu olduğu şikâyet kayıtlarının yanında (ilgili hükümler vakıf başlığı altında değerlendirilmiştir) vakıf görevlilerinin de zaman zaman haksız gasp olaylarında şikâyet konusu oldukları görülmektedir. Bazı vakıf görevlileri civardaki tımar ya da zeamet arazilerine veya vakıf köylerinin gelirlerine müdahale etmeye, haksız vergi toplamaya çalışmışlardır. Konu ile ilgili örnek belge Alaçam kazası ile ilgili olup Temmuz 1745 tarihlidir. Kazaya bağlı dört köy ahalisi ziraat yapıp vergilerini ödemelerine ve (?) ve Sultan Şah vakıf köyleri ile bir alakaları olmamasına rağmen söz konusu vakfın mütevellisi bu köy ahalilerinden vergi toplamak istemiştir. Bu haksız vergi talebine köy halkının karşı çıkması üzerine ise zor kullanmıştır. Gereken araştırmaların yapılmasından sonra mütevelli haksız bulunmuş ve halktan toplamış olduğu paranın iade edilmesi şeklinde hüküm verilmiştir[36]. Zeamet gelirlerinin haksız zapt edilmesi ya da toplanması konusunda yaşanan şikâyet kayıtlarına örnek bir hüküm Şubat 1756 tarihli olup şikâyet edilen taraf sancağın üst düzey görevlilerindendir. Saliha Sultan'ın kethüdalığında bulunan el-Hac Mehmed Canik sancağında mutasarrıf olduğu zeametin gelirlerini toplamaya yine Saliha Sultan'ın teberdarlarından[37] birini gönderdiğinde sancağın muhassılı olan Ahmed'in adamı Süleyman tarafından söz konusu zeametin gelirlerinin toplamasına engel olunmuş, halkı bu vergileri ödememesi konusunda tahrikte bulunmuş hatta vergi toplamakla görevli olan kişiyi 2-3 gün kadar haksız şekilde hapsetmiştir[38].

Zaviye gelirlerinin toplanması konusunda sadece mütegallibeden kimselerden şikâyetçi olunmamış zaman zaman da sancağın görevlileri arasında benzer sorunlar yaşanmıştır. Ulemadan Ali'nin şikâyetine göre Hoca Köyü malikânesinin yarım hissesi Şeyh Ulaş zaviyesine ait olup bu gelirler zaviyedar olan Ali'ye tahsis edilmişken Başköy karyesinde cami hatibi olan Hasan isimli kişi söz konusu gelirin kendi camisine ayrıldığını iddia etmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda ortaya koymuş olduğu iddiasının geçersiz olduğu hükmüne

[35] BOA, SAD, 2, 326/1, M 1159 / Şubat 1746.
[36] BOA, SAD, 2, 151/1, C 1158 / Temmuz 1745.
[37] Teberdar; Osmanlılarda sarayın bîrun görevlilerinden bir zümrenin adı. Bkz. Baltacı. Abdülkadir Özcan, "Baltacı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 5, İstanbul 1992, s. 34.
[38] BOA, SAD, 2, 326/2, M 1159 / Şubat 1746.

varılmış ve bu konuda yapmış olduğu müdahalelerin engellenmesi emredilmiştir[39].

Sancakta haksız gasp konusunu içeren başka hükümler de bulunmaktadır. Bu hükümler sadece gayri menkullerin gasp edilmesi değil aynı zamanda yaralama ya da cinayet konularını içeren daha ciddi davalardır. Bu konuya örnek bir dava kaydına geçen olay Bafra kazasında yaşanmış olup Ağustos 1745 tarihlidir. Bahsi geçen kazada Hatip Seyyid Abdurrahman kendi halinde hatip ve imamlık yaparken Hatipoğlu Mehmed isimli kişi Seyyid Abdurrahman'a hakaretlerde bulunup bir öküz ve dokuz kuruşunu gasp etmiştir. Sadece malını gasp etmekle kalmamış aynı zamanda Seyyid Abdurrahman'ı kısrağı ile çiğneyip üç dişini kırmış ve aile üyelerini hapsetmiştir. Bunun üzerine Canik mütesellimine gönderilen hükümle yargılamanın yapılması ve gerekirse Hatipoğlu Mehmed'in hapsedilmesi emredilmiştir[40]. Eşkıyalık konusuna bir diğer örnek dava kaydı Yolman kazasına bağlı Zavi köyünde geçmektedir. Köy ahalisinden Uzun Ömer'in kardeşi Mustafa ve ismi verilmeyen başka bir köyden Serdaroğlu Hasan'ın kardeşleri İbrahim ve Hüseyin ile diğer bazı kişiler İstanbul'a giderek Sarı Hasan köyünden Selbur oğlu Emin'den şikâyetçi olmuşlardır. İlgili kişinin 15-20 kişiyle yol kestiği, cinayet işlediği, halkın malını yağmaladığı, kız kaçırarak istedikleri kişilerle zorla evlendirmek amacıyla milletin çocuklarına musallat oldukları ve yukarıda ismi geçen Hasan ve Ömer'i öldürdüklerinden dolayı bu kişilerin yargılanmasını talep etmişlerdir[41]. Zaman zaman sancakta resmi devlet görevlilerinin de halka zulmettikleri görülmektedir. Yolman, Çamaş kazaları ahalileri ile ismi belirtilmeyen üç köyün ahalileri kimseye zararları yokken ve vergilerini gereği gibi öderken Perşembe nahiyesinden Serdengeçdi İbrahim Ağa'nın 15-20 adamıyla bahsi geçen yerlerin ahalisine zulm ve paralarını gasp ettiği konusunda ilgili kazaların ahalileri tarafından şikâyette bulunmuşlar, Serdengeçti İbrahim Ağa'nın yaptığı bu müdahalelerin engellenmesi hususunda hüküm almışlardır[42].

Merkeze ulaşan bazı hüküm kayıtlarından anlaşıldığına göre Dîvân'a başvuruda bulunan pek çok kişinin elinde aynı zamanda Şeyhülislam'dan ya da yerel müftüden alınmış fetva-yı şerife bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının başı olan başta Şeyhülislam olmak üzere ilmiye sınıfından olup fetva verme yetkisi olan kişilerden alınan fetvalar, Osmanlı hukuku için her zaman

[39] BOA, SAD, 2, 393/1, Ca 1159 / Haziran 1746.
[40] BOA, SAD, 2, 166/1, B 1158 / Ağustos 1745.
[41] BOA, SAD, 2, 425/2, S 1159 / Mart 1746.
[42] BOA, SAD, 2, 426/2, S 1159 / Mart 1746.

önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra davanın neticelenmesinde de destekleyici bir nitelik taşımışlardır. Asayiş konusu başlığı altında tespit ettiğimiz iki farklı hükümde davanın neticelenmesinde fetvaların ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Ağustos 1744 tarihli ilk hükümde Bafra Nahiyesi Gelemağrı köyünden Seyyid Ali ve Seyyid Muhammed İstanbul'a giderek yine Bafra sükkanından (ahalisinden) Kalaycıklı Ali tarafından önce 2 katırını çalmakla itham edilmişler, sonrasında ise bu kişi ehl-i örften oldukları belirtilen adamlarıyla isimleri geçen kişiler üzerinde baskı kurmuşlardır. Bu durum üzerine fetva alan bu kişiler Kalaycıklı Ali'den şikâyetçi olmuşlardır[43]. Ağustos 1746 tarihli ikinci hüküm ise Terme kazasında gerçekleştirilen bir gasp olayını konu edinmektedir. (?) Şeyhli Karyesinden Ahmed ve Mehmed isimli kardeşler Fıkdan Mehmed isimli mütegallibeden (belgede *eşirra* kelimesi kullanılmıştır) ismi verilmeyen bir kişinin ehl-i örfe dayanarak bunların birkaç baş camusuna el koymuştur. Bunun üzerine bahsi geçen iki kişi Şeyhülislamdan haklarını geri almak için fetva almışlar ve fetvanın uygulanmasını talep etmektedirler[44].

Ahkâm defterlerinde yer alan konular genel anlamda yerel mahkemelerde çözüm bulunamayan ya da verilen karardan memnun olmayan kişilerin dîvâna başvurması sonucunda ortaya çıkan davalardan meydana gelmekteydi. Bu noktada şikâyetler dîvâna yapılmış olsa da yine de yerel kadının ilgilenmesi gereken durumdan kurtuluşun mümkün olmadığı durumlar da yaşanabilmekteydi. Bu konuda kadılar olayların mahallinde incelenmesi ve merkeze doğru bilginin ulaştırılması konusunda zaman zaman görevlendirilebiliyorlardı. Nitekim Haziran 1745 tarihli hüküm daha önce mübaşir olarak Canik sancağına gönderilen Mustafa'ya hitaben yazılmakla birlikte ilgili duruma örnek teşkil etmektedir. Hükümde Kendirciyan fukarası Fatsalı Hacı Ahmed Ağanın oğlu Süleyman Bey hakkında şikâyette bulunulmaktadır. Ancak belgeden anlaşıldığına göre bu şikâyetler ilk değildir. Bu kişiyle ilgili olarak şikâyetin sancak müteselimi ve yerel kadısı tarafından gizlice araştırılarak konuya hâkim olanlardan gerçeğin öğrenilmesi ve bundan sonra edilen bilgilerin merkeze bildirilmesi istenmektedir. Hükmün devamında ise Süleyman Bey'in Asitane'ye yargılanmak üzere getirilmesi emredilmiştir. Ancak Süleyman Bey bu emre riayet etmemiş hatta 500 adamıyla Akçay ahalisine çeşitli zararlar vermiştir. Bundan dolayı merkeze getirilmesi konusunda yeniden hüküm yazıldığı anlaşılmaktadır[45].

[43] BOA, SAD, 2, 12/1, B 1157 / Ağustos 1744.
[44] BOA, SAD, 2, 419/2, B 1159 / Ağustos 1746.
[45] BOA, SAD, 2, 153/1, Ca 1158 / Haziran 1745.

Defterde geçen hükümlerden asayiş başlığı altında değerlendirdiğimiz bir diğer önemli konu devlet görevlilerinin karşılaşmış oldukları sorunlar ve yapmış oldukları göreve karşı müdahaleleri içermektedir. Birbiriyle benzerlik gösteren bu hükümlerde merkezin vermiş olduğu karar hep yapılan müdahalelerin engellenmesi şeklinde olmuştur. Kavak kazasında (?) zaviyesinde zaviyedar olan Seyyid Derviş Mehmed zaviyedarlık görevine müdahale eden eski zaviyedar Halil hakkında şikâyetçi olmuş[46], ulemadan Mehmed isimli kişi şikâyetinde bahsi geçen iki mezranın berat-ı şerifle mezradarı olmasına rağmen civardaki diğer mezradan Mehmed isimli bir kişi görevini yapmasına müdahale etmesine karşılık bu müdahalenin men edilmesi[47], Bafra kazasında Veli baba zaviyesinin daha önce zayiyedarı olan Abdürrahim'in görevine mütegallibeden Gülistan oğlu el-Hacc Ali'nin müdahale ettiği ve bunun engellenmesi şeklinde hükümler verilmiştir[48]. Bafra kasabasında bulunan Debbağhane Camii imamı Seyyid Ahmed görevine devam ederken Osman isimli bir kişi imamlık görevinin kendisine ait olduğunu iddia ederek görevine müdahale etmiş, Seyyid Ahmed'in yapmış olduğu şikâyet incelenmiş ve Küçük Evkaf Defterlerine bakıldığında görevin Seyyid Ahmed üzerine kayıtlı olduğu görüldüğünden haksız müdahale eden Osman'ın menedilmesi şeklinde hüküm verilmiştir[49].

Çalışma konumuz olan defterde köle konusuna yönelik sadece bir hüküm kaydı bulunmaktadır. İlgili hüküm bir anlamda gasp konusunu içerdiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir. Davaya konu olan kişi yine mütegallibeden birisidir. Ağustos 1744 tarihli hükümde Karakaya (Çarşamba) kazası mütegallibesinden Abdullah isimli kişi, Halil isimli bir kişinin oğlunu Niksar'da Seyyid Hasan'ın yanında çalışırken "*sen kölemsin deyu*" alıkoyarak başka birine satmıştır. Bu durumdan şikâyetçi olan baba oğlunun geri verilmesini talep etmektedir[50].

Bu başlık altında yer alan son belgemiz ise Canik sancağı Bafra kazası mütesellimi vekili olan Osman Efendi'nin Dîvân-ı Hümâyun çavuşlarından Mustafa Çavuş'un mübaşeretiyle İstanbul'a götürülmesine yöneliktir. İlgili hüküm kaydında götürülme sebebi konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Sadece Bafra Mahkemesi'nde kendisine bu konuda gönderilen fermanın okunduğu, kendisinin de bu emre itaat ettiği ve emrin uygulanmasına dair bilgi yer almaktadır[51].

[46] BOA, SAD, 2, 38/1, L 1157 / Kasım 1744.
[47] BOA, SAD, 2, 183/3, S 1158 / Mart 1745; BOA, SAD, 2, 183/3, S 1158 / Mart 1745.
[48] BOA, SAD, 2, 379/1, R 1159 / Mayıs 1746.
[49] BOA, SAD, 2, 406/1, C 1159 / Temmuz 1746.
[50] BOA, SAD, 2, 11/1, B 1157 / Ağustos 1744.
[51] BOA, SAD, 2, 126/2, R 1158 / Mayıs 1745.

Vakıf

İncelediğimiz ahkâm defterinde vakıf konusuna yönelik şikâyetleri içeren hükümler en çok karşılaşılan sorunlar arasında ikinci sırada yer almaktadır. Vakıflarla ilgili şikâyetlerin içeriğine bakıldığında ise temel sorun vakfa ya da vakfın gelirlerine yapılan müdahale, vakfiye şartlarına uyulmaması ve görevlilere yapılan müdahaleler şeklinde sıralanabilir. Bazı vakıflar gelirlerini büyük oranda vergi kaynağından sağlamışlardır. Tespit ettiğimiz bazı hükümlerde de aynı şekilde vakfın geliri ve çalışanlarına ödenecek ücretler toprağa bağlı olmuş, bu konuda yaşanan aksilikler vakıfları ve çalışanları zor durumda bırakmıştır. Bu konuya örnek hüküm kaydında Bafra nahiyesinde Çay mescidinin imamı Mehmed şikâyette bulunup Çay mescidinin vakfına ait olup geliri bu mescidin imamına ayrılmış olan ve zemin tabir edilen araziyi işleyen ahali senelik aşarını vermekte direnmişlerdir. İmam Mehmed'in şikâyeti üzerine tahrir defterleri incelendiğinde İmam Mehmed'in haklı olduğu görülerek araziyi işleyenlerin vergiyi ona ödemeleri emredilmiştir[52]. Yine bir başka hüküm kaydında Sultan Beyazıt cami mütevelli kaymakamının bildirdiğine göre bu vakfın Karayaka kazasında bir köyde öşür ödeme karşılığı ziraat yapan reaya, ürünlerini en yakın pazarda satarak vergilerini ödemeye mükellef olmalarına rağmen bunu yapmadıklarından yola getirilmeleri için hüküm talep etmektedir[53]. Yine Bafra Nahiyesi Virancık Köyü Tuti ve Halis Bey türbelerinin zaviyedarları Ali ve Mehmed şikâyetlerinde, Virancık karyesi malikânesinin 1/7 hissesi Amasya'da bir camiye, 3 hissesi Tuti Bey'in varislerine ve diğer 3 hissesi Halil Bey'in varislerine ait olduğunu beyan etmişler kendilerinin ve bu diğer iki kişinin varisi olduklarını belirtmişlerdir. Ancak köylüler vergileri ödemek istememişlerdir. Sonuç olarak köylülerden söz konusu paranın tahsili için hüküm verilmiştir[54].

Vakıf gelirlerinin mütegallibeden kişiler tarafından haksız zapt edildiği konusunda şikâyet kayıtları da bulunmaktadır. Kavak nahiyesinde Hızır İlyas evkafından Ulaşönü mezrası vakfının nısf (1/2) zaviyedarlığından sülüs (1/3) hissesine evladiyet üzere mutasarrıf olan Mehmed Çavuş şikâyette bulunarak sülüs hissenin yine evladiyet üzere Mehmed, Hasan ve Hüseyin'e ait olup, diğer sülüs hissenin ise müezzin Mustafa Mehmed'e ait olduğunu belirtmiştir. Bu duruma kimsenin müdahale etmemesi gerekirken mütegallibeden Ahmed ve İbrahim isimli kişiler vakıf gelirlerinden zorla pay almak istemişlerdir. Hükümde

[52] BOA, SAD, 2, 11/3; B 1157 / Ağustos 1744.
[53] BOA, SAD, 2, 472/3, M 1160 / Ocak 1747.
[54] BOA, SAD, 2, 11/4, B 1157 / Ağustos 1744.

bunun engellenmesi talep edilmektedir[55]. Mütegallibeler dışında ehl-i örften kimselerin de vakıf gelirlerine müdahale ettiklerini görmekteyiz. Konu ile ilgili şikâyet kaydında Mehmed ve Ali ve müteveffa Mustafa bin Abdullah şikâyette bulunarak Uzunca Baba ve Şeyh Evran zaviyelerinin zaviyedarı ve vakfın mütevellisi olduklarını belirtmişler bu zaviye vakfının gelirlerine kimsenin müdahale etmemesi gerekirken tımarlı sipahilerden Musa isimli kişi vakfın bir kısım arazisine müdahale etmiş bu nedenle de bu durumun engellenmesi ilgili hükümde talep edilmektedir[56].

Vakfın gelirleri konusunda zaman zaman da vâkıfın soyundan gelen kişiler arasında sorunlar yaşanmıştır. Kavak kazasında Dere isimli köyde defnedilmiş Pir Hasan vakfının evladiyet üzere iştiraken mütevellileri olan Mahmud Halil ve diğer Halil vakıf şartları gereği vakıf gelirlerini tasarruf ederlerken yine vâkıfın soyundan gelen Hüseyin bin Musa ve Gedik Hasan isimli kişiler gelirlerin tamamına el koyup bunlara hiçbir şey vermek istememişlerdir. Sorunun yerel mahkemede çözülmesi şeklinde hükme varılmıştır[57]. Vakfa yapılan müdahaleler konusunda son bir örnek belgemiz ise Samsun kasabasında müteveffa Ömer Ağanın yeniden inşa ettirdiği Vakf-ı Gümrük-i Hane ile ilgilidir. Vakfın mütevelliyesi olan Şerife Fatıma Hatun şikâyetinde el-Hac İsmail oğlu el-Hac İbrahim'in gümrük haneyi haksız olarak zapt ettiğini beyan etmiştir. Bunun üzerine ilgili kişinin yargılanmasına karar verilmiştir[58].

Osmanlı vakıf sisteminde üzerinde durulan en önemli konulardan biri de sosyal ve ekonomik yönleri olan vakıfların vakfiye şartlarına göre düzenli bir şekilde işlemesini sağlamaktır. Nitekim vakıf kurucuları vakıflarını tesis ederken şartlarını açık bir şekilde vakfiyelerinde belirtmişlerdir. Ancak zaman zaman bu şartlara uyulmadığı için davalar mahkeme huzuruna hatta dîvâna taşınmıştır. Benzer şikâyet konularına yönelik hükümler ilgili deftere de yansımıştır. Ağustos 1744 tarihli dava hükmünde Samsun kadısı naibi es-Seyyid Ebubekir mektup göndererek Samsun kasabası ulema, suleha, meşayih, eimme, huteba, sadat-ı kiram ve diğerleri naib huzurunda bir araya gelerek Samsun kalesinde Monla Fahreddin'in daha önce inşa ettirmiş olduğu okulun zamanın etkisiyle yıkılmaya yüz tuttuğunu söz konusu kişinin vakfiyede belirttiğine göre bu du-

[55] BOA, SAD, 2, 23/2, N 1157 / Ekim 1744.
[56] BOA, SAD, 2, 120/2, R 1158 / Mayıs 1745.
[57] BOA, SAD, 2, 389/5, R 1159 / Mayıs 1746.
[58] BOA, SAD, 2, 153/3, C 1158 / Temmuz 1745.

rumda tamir ettirmesi gerektiğine dair şart olmasına rağmen vakfın mütevellisinin tamir ettirmemesinden dolayı tamiratın gerçekleştirilmesi için fetva aldıkları ve bunun uygulanmasını rica etmişlerdirler[59]. Bu konuda başka bir örnekte; Fatıma isimli hatunun belirttiğine göre babası Ömer Ağa'nın Vakf-ı Gümrük'ü kurarken Samsun kazasındaki evde kızının oturması şartını vakfiyeye eklemiştir. Bu nedenle kimsenin bu duruma müdahale etmemesi gerekirken yine Samsun sakinlerinden ve eşirra ve zalemeden olduğu belirtilen el-Hac İshak oğlu İbrahim söz konusu eve el koymuştur. Bu kişinin daha önce de evi teslim etmesine yönelik hüküm yazılmasına rağmen bunu yapmadığından yargılanmak üzere bir vekilini göndermesi emredilmiştir. Ancak bu emri de yerine getirmediğinden bu sefer davanın mahallinde görülmek üzere mübaşir tayin edilmiştir[60]. Bafra kazası ile ilgili bir başka örnek hükümde ise; Bafra kazasında Mirza Bey medresesinde müderris olan kişi arzuhal göndererek vâkıfın medresenin yanındaki arsaya müderris olan kişinin tasarruf etme şartına dair vakfiyede yer alan maddeye rağmen başkalarının bu duruma müdahale ettiğinden bunun engellenmesini istemektedir[61]. Bir başka hüküm kaydında ise; Samsun kazasında müteveffa Hacı Ahmed'in çocukları Seyyid Hafız Osman, Seyyid Mustafa ve Seyyid İbrahim İstanbul'a arzuhal gönderip Samsun kazasında babalarının kurduğu vakfın gelirlerine vakıf şartları gereği kendileri mutasarrıf iken Seyyid Nureddin, Seyyid Mustafa ve Mahmud isimli kişiler müdahalede bulunduklarından bunun menedilmesi talep edilmektedir[62].

Vakıf konusu ile ilgili bazı hükümler de vakıf görevlilerine yapılan müdahaleler konusunu içermektedir. Bafra'da Uzunca Baba zaviyesinde zaviyedar ve vakfın mütevellisi Seyyid Şeyh Abdurrahman, zaviyedarlık yukarıdaki kişiye ait olmasına rağmen Seyyid Süleyman zaviyedarlığın kendisine ait olduğunu belirterek kendi adına berat çıkarttırmış ve vakfın mezraa gelirlerini de elde etmiştir. Davanın görülerek haklı olanın tespiti için hüküm verilmiştir[63]. Başka bir hüküm kaydı ise Bafra kazası ile ilgilidir. Hükümde Bafra'da ismi belirtilmeyen bir vakfın zayiyedarı ve evladiyet üzere mütevellisi olan Ali Efendi görevlerine 3 kişinin müdahale ettiğine dair şikâyeti ve bunun engellenmesi istenmektedir[64].

[59] BOA, SAD, 2,13/1, B 1157 / Ağustos 1744.
[60] BOA, SAD, 2, 25/4, N 1157 / Ekim 1744.
[61] BOA, SAD, 2, 182/4, S 1157 / Mart 1744.
[62] BOA, SAD, 2, 389/3, Ca 1159 / Mayıs 1746.
[63] BOA, SAD, 2, 166/4, B 1158 / Ağustos 1745.
[64] BOA, SAD, 2, 404/2, C 1159 / Temmuz 1746.

Alacak-Verecek

Alacak-verecek davalarından ortaya çıkan anlaşmazlıklar ahkâm defterlerinde sık karşılaşılan sorunlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle bu defterler borcun tahsili konusunda yaşanan sorunlar üzerine mahkemeye başvurmuş insanların sundukları pek çok alacak verecek olayını ve şikâyetini içermektedirler. Borç ilişkilerinin mahkemeye taşınmış olmasının en önemli sebeplerinden biri alacaklı ya da borçlu olanın vefat etmiş olmasıdır. Borçlu kişinin borcunu ödemeden ya da alacaklı kişinin verdiği parasını alamadan vefat etmesi durumunda muhatap olunan kişiler vereseler olmuştur. Ağustos 1744 tarihli hükümde Ökse kazası Sarıcalı Köyü sakinlerinden Fatıma Hatun arzuhal göndererek zevci Ali İran Seferi'nde vefat ettiğinden kocasından intikal eden mirastan kardeşleri Mehmed ve Ahmed'in paylarına düşen miktardan fazlasını almak istediklerini belirtmiştir. Hatta Fatıma Hatunun bu konuda elinde kadı hücceti yani tereke kaydı da bulunmaktadır. Ancak yine de bu iki kardeş yengelerinin hakkına müdahale etmek istediklerinden Fatıma Hatun Şeyhülislamdan fetva da almış ve bunun uygulanması yönünde hüküm verilmiştir[65].

Vereselere yansıyan bir başka hüküm kaydı haksız zapt olayı ile başlamış alacak-verecek davasına dönmüştür. Ağustos 1744 kayıtlı hüküm kaydında Yolman kazası Sarıkşık köyünden sadat-ı kiramdan Seyyid Osman İstanbul'a giderek şikâyette bulunmaktadır. Şikâyetinde bahsi geçen kazada serdar olan Derviş Beşe celb-i mal için Seyyid Osman'ın kızını yine aynı kazadan biriyle zorla evlendirmek istemektedir. Bu durum karşısında Seyyid Osman ise korkarak kaçmış Derviş Beşe ise adamını göndererek kendisini yakalatmak istemiştir. Hüküm kaydında aynı zamanda 1150/1737-38 senesinde 50 kuruşuna el koyduğunu da belirtmektedir. Daha sonra Derviş beşe vefat etmiş bu durum karşısında Seyyid Osman alacağı olan meblağı varislerinden talep etmiştir. Varisleri ise borcu ödemedikleri gibi varislerinden Hüseyin isimli kişi hem 10 kuruş istemiş hem de Seyyid Osman'a eziyet etmiştir. Seyyid Osman ilgili şikâyetlerine dair 2 fetva alarak hakkının iadesini ve kendisinin rahat bırakılmasını istemiştir[66].

Benzer bir hüküm kaydında Yolman kazasında müteveffa Hacı Bekir'in karısı kocası vefat ettiğinde serveti kendisine intikal etmesine rağmen Hacı İbrahim isimli kişi Hacı Bekir'in amcazadesi olduğunu beyan etmiş, servetten pay almak istemiş ve kadını birçok kere bu konuda rahatsız etmiştir. Bunun üzerine

[65] BOA, SAD, 2, 6/3, B 1157 / Ağustos 1744.
[66] BOA, SAD, 2, 8/5, B 1157 / Ağustos 1744.

söz konusu kişinin müdahalesinin engellenmesine dair hüküm yazılmıştır[67]. Akçay kazasında ise zaim olan Ali arzuhal gönderip Emir Hacı köyünde mutasarrıf olduğu mukataasının 1151 senesinden 1157 senesine kadar iltizam eden Mustafa'da 800 kuruş alacağı kaldığından ve kendisinin vefat etmesine rağmen varisleri ödemek istememesinden dolayı tahsil edilmesini talep etmiştir[68].

Alacak-verecek davalarına konu olan şikâyet kayıtlarında bazı durumlarda mütegallibeden kişilerin mirasa el koyma durumları da olmuştur. Mayıs 1746 tarihli hüküm Çarşamba kazası Arım sancağında Danişmendli köyü sakinlerinden olup cebecilerden ve 15 bölük ortası neferlerinden ismi belirtilmeyen bir kişinin hakkı olan mirasa Mütegallibeden Dalkılıç Ağası Serdar'ın el koymaya çalışmasını konu almaktadır. İsmi belirtilmeyen kişi daha önce ortasıyla beraber Azak kalesi, Babadağı, Vidin, Ada Kale ve Belgrad'ın fethinden sonra hacca gidip daha sonra İran seferi sırasında esir düşmüş ve bu sırada babası vefat etmiştir. Babasından kalan 1.000 kuruşluk miras diğer iki oğlu Mehmed ve Mustafa'ya intikal etmiş, ancak bu kardeşler de vefat edince tüm servete kendisi de esir olduğu için mütegallibeden Dalkılıç Ağası Serdar ve diğer bazı kişiler el koymak istemiştir. Fakat esaretten kurtulan kişi kendisine intikal etmesi gereken mirası geri almak istediğinde söz konusu kişiler "*zaman mürûr eyledi*" diyerek zamanaşımı iddiasında bulunmuşlardır. Bunun üzerine esas mirasçı olan kişi fetva alarak hakkını geri istemiştir[69]. Mirasçılara yansıyan bir diğer alacak-verecek davasında da yine "*zaman mürur eyledi*" diyerek ödemeyi kabul etmeme söz konusudur. Şikâyet kaydında Seyyid Ahmed arzuhal göndererek babası Abdullah isimli kişinin Derviş isimli kişide 300 kuruştan fazla alacağı olmasına rağmen bu borcu ödememiş babası ve borçlunun vefatından sonra varis "*zaman mürur eyledi*" diyerek zaman aşımından dolayı borcun düştüğünü iddia etmiştir. Seyyid Ahmed'in hakkının tahsil edilmesi hususunda hüküm verilmiştir[70].

Defterde tespit ettiğimiz diğer alacak-verecek konuları borcun tahsilinde yaşanan sorunlar olarak belgelere yansımıştır. Bu konuya örnek hükümleri özetleyecek olursak: Canik sancağında İbrahim isimli kişi İstanbul'a giderek Kürek oğlu ismiyle anılan Hüseyin isimli kişi hakkında şikâyette bulunarak yıllardır borcunun ödenmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine borcun tahsili emredilmiştir[71]. El-Hac Mehmed, Ahmed isimli kişiye verdiği borcu istediğinde Ahmed

[67] BOA, SAD, 2, 50/3, Z 1157 / Ocak 1745.
[68] BOA, SAD, 2, 126/1, R 1157 / Mayıs 1744.
[69] BOA, SAD, 2, 376/1, R 1159 / Mayıs 1746.
[70] BOA, SAD, 2, 401/3, C 1159 / Temmuz 1746.
[71] BOA, SAD, 2, 45/1, Za 1157 / Aralık 1744.

kendisine paranın karşılığı olarak mal vermiştir. Ancak sonra başka birisi ortaya çıkarak Ahmed'in verdiği malların kendisine ait olduğunu ve Ahmed'in hırsızlık yaptığını iddia etmiştir. Dahası söz konusu malları Mehmed'in elinden zorla almaya çalışmış hatta Mehmed'i hapsedip zincire vurmuş ve 130 kuruşuna el koymuştur. Bunun üzerine dava görülmüş ve Mehmed'in hakkının iadesi emredilmiştir[72]. Ulemadan Mehmed Efendi mektup göndererek Ali Efendi ve diğer birkaç kişinin borçlarını ödemekte direndiklerinden Mehmed Efendi'nin alacaklarının tahsili için hüküm verilmiştir[73].

Defterde tespit ettiğimiz bu konuyu içeren bir dava kaydı ise diyet talebini içermektedir. Hükümde Bayramlı kazası Bucak karyesi ahalisi toplu olarak Kara Ahmedli ahalisinin sık sık tekrarladığı dem-i diyet talebinden şikâyet etmekte ve bu konuda haksız olduklarını beyan etmektedirler[74].

Haksız Vergi Talebi

Mütegallibe ya da ayanlık iddiasında bulunanlardan baskı ya da eziyet gören halk zaman zaman toprağını ekip biçemez olmuş, hatta bazı bölgelerde toprağını bırakıp gitmek durumunda bile kalmıştır. Bu durum sadece tarımı etkilememiş aynı zamanda bölgeden toplanan vergileri de olumsuz etkilemiştir. Toprağın ekilememesi ve vergilerin toplanamaması bölgede bulunan tımar ya da zeamet sahiplerini zarara uğratmıştır. Yapılan baskı ve eziyetlere bir de haksız vergi toplanması hususu eklenince bu konuda merkeze yansıyan çok sayıda şikâyet söz konusu olmuştur. Bu konu ile ilgili şikâyet edilenlerin kimliği belgelerde bir önceki başlıkta yer aldığı gibi açıkça mütegallibe/ayan şeklinde geçmemektedir. Konu ile ilgili yapılan şikâyetler vergi toplamakla görevli kişilerin ya fuzuli ya da ödenmesi gereken miktardan fazla vergi talebinde bulunmaları şeklindedir. Bu şekilde fazla vergi talebi halkın mağdur olmasına sebep olmuştur. Kasım 1744 tarihli hükümde Canik sancağında Akraz ve Kataris kazaları Çukurköy karyesinde tımara sahip Molla İbrahim, Ali Beşe, Hüseyin Beşe ve Mehmed Beşe İstanbul'a giderek 30 seneden fazla süredir söz konusu köyde ziraat yaptıklarını ve öşürlerini (?) köylerin sipahilerine ödediklerini belirtmişlerdir. Söz konusu kişiler civardaki Manastır köyünde çiftçilik yapmamalarına rağmen bu köyden Usta Ahmed, Elez oğlu Mehmed Beşe, Köse Halil oğlu, Hatib Muhammed ismindeki kişiler aksini iddia ederek vergi talep etmişlerdir.

[72] BOA, SAD, 2, 57/3, Z 1157 / Ocak 1745.
[73] BOA, SAD, 2, 438/3, L 1159 / Ekim 1746.
[74] BOA, SAD, 2, 148/4, C 1158 / Temmuz 1745.

Şikâyetçi olan Çukurköy karyesi ahalisi haklılıklarını ispatlamak için aynı zamanda fetva almışlar ve fetvanın uygulanmasını talep etmişlerdir[75].

Boş kalan ve buna bağlı olarak el değiştiren tımarlardan toplanacak vergiler zaman zaman ihtilafa sebep olmuştur. Mart 1744 tarihli hüküm kaydında Kavak nahiyesinde Ahmed isimli tımarlı sipahi arzuhal gönderip, ismi geçen nahiyede 7.200 akçe tımara mutasarrıf olan Mustafa'nın tımarını ziraat ettirmediği gibi 1156/1743-44 senesinde izin almaksızın harçlıkçıların[76] peşine takılarak firar etmiş ve bundan dolayı boş kalan tımarı Kars Seraskeri eski sadrazam el-Hac Ahmed Paşa tarafından kendisine verilmiştir. Bundan sonra ise Mustafa'nın söz konusu tımarla bir irtibatı kalmamış olmasına rağmen Kavak kazasında Mehmed isimli birisi Mustafa'nın kendisinin hizmetkârı olduğunu iddia ederek hasat mevsiminde vergileri kendisi için toplamıştır. Bu haksız durum karşısında Ahmed'in hakkının iadesi şeklinde hüküm verilmiştir[77].

Vergi konusu Osmanlı Devleti'nin önem vermiş olduğu en önemli hususlardan biri olmasına rağmen zaman zaman kendisine tahsis edilmiş araziyi ziraat etmeyen ya da vergisini ödemek istemeyen köylü kesimin şikâyet konusu olduğu hüküm kayıtlarına da rastlamaktayız. Nitekim Aralık 1744 tarihli hüküm kaydında Samsun kazasından İbrahim ve Ahmed şikâyette bulunup Samsun gümrüğü kalemlerinden malikâne olarak ortaklaşa (?) karyesi mukataaları ahalisi kendilerine tahsis edilmiş araziyi ziraat etmemekle birlikte başka köylerdeki araziyi ziraat etmektedirler. Bu durum malikânenin gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Bu gelir kaybından dolayı verilen hükümde köylülerin hizaya getirilmesi istenmektedir[78]. Vergi ödenmemesine yönelik bir diğer hüküm kaydında ise Alaçam kazasında bulunan Duvarlı, Kara Ağaç Çukuru, Ferhadlar ve Dere isimli köylerin ahalisi ismi geçen yerlerdeki tımar arazisini ekip-biçmekle birlikte vergi ödemeyi reddetmişlerdir[79].

Vergi konusunda devlet nasıl vergisini ödemek istemeyen ahaliye karşı hüküm vermişse haksız vergi talebi karşısında da ezilen halkın yanında olmuştur. Bazı durumlarda devlet görevlilerinin haksız vergi toplamaya çalıştıkları da görülmektedir. Mart 1745 tarihli kayıtta Çamaş nahiyesinde bulunan tımar köy-

[75] BOA, SAD, 2, 35/2, L 1157 / Kasım 1744.
[76] Seferde bulunan tımarlı sipahilerin dirlik gelirlerini alıp getirmek üzere gönderilen kimse. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 295.
[77] BOA, SAD, 2, 81/2, M 1157 / Mart 1744.
[78] BOA, SAD, 2, 47/1, Za 1157 / Aralık 1744.
[79] BOA, SAD, 2, 141/3, 1158 / 1745.

lerinden iki köyün ahalisi sipahilerin kendilerinden fazla vergi toplamaya çalıştıkları konusunda şikâyette bulunmuşlar ve bu durumun engellenmesini talep etmişlerdir[80].

Sonuç

Bu çalışmada 1744-1747 tarihleri arasında Canik sancağı ve Bafra çevresinde Dîvân-ı Hümâyun'a yansıyan davalar ve bu davalara merkezin bakış açısını içeren hüküm kayıtları incelenmiştir. Yerelde çözüm bulunamayan tüm ihtilaflı sorunlar Dîvân'da bir çözüme kavuşmuş, halktan bir kişi karşılaşmış olduğu haksızlığı Dîvân-ı Hümâyun'a gerek arzuhalle veya sözlü olarak gerekse de kadı arzıyla ya da ehl-i örf mektubuyla iletme imkânına sahip olmuşlardır. Özellikle taşra teşkilatı içerisinde merkezi otoritenin temsilcileri durumunda olan görevliler zaman zaman eşkıyalık ya da gasp gibi şikâyet konularında halkın şikâyetçi oldukları kişiler olarak davalı konumunda oldukları görülmektedir.

Halktan birinin ilgili şikâyetini İstanbul'daki Dîvân'a sunmasıyla başlayan süreç şikâyetin incelenmesi, ilgili görevlilerle haberleşilmesi, olayın mahallinde tetkiki ve sonuca ulaşılmasını içeren uzunca bir işlemden geçmektedir. Osmanlı Devleti Dîvân-ı Hümâyun'u en önemsiz davalarda bile bir araç olarak kullanabilmiştir. Buna rağmen unutulmamalıdır ki Dîvân-ı Hümâyun her davanın çözümü için gerekli bilgiye her zaman sahip değildir. Bundan dolayı davaların çözümünde birçok kere yine yerelden kişilerin bilgilerine ve merkezde ve yerelde tutulan kayıtlara ihtiyaç duymuştur. Ancak bu süreçleri tamamlayan bir şikâyet konusu sonuca ulaşabilmiş ve yapılması gerekenler hakkında ferman ya da hükm-i hümayun yazılmıştır. Ahkâm defterlerinin içeriğine bakıldığında tutulmuş olduğu bölgenin idarî, malî, hukukî ya da asayiş olayları ile ilgili çok fazla ve birinci elden bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu nedenle yerel tarih araştırmalarında temel kaynaklar arasında yerel alan bu defter serileri özel bir öneme sahiptir.

Ahkâm defterleri güvenlik ve yereldeki eşkıyalık olayları ile ilgili çok geniş bir içeriğe sahiptir. XVI. yüzyılda suhteler, XVII yüzyılda celâlîler tarafından yürütülen eşkıyalık faaliyetleri XVIII. yüzyılda, en azından bizim incelediğimiz zaman diliminde, eşkıyalık belgelerde mütegallibe olarak geçen ayan adayları tarafından devam ettirilmiştir. Ancak bunlar önceki dönem eşkıyalar gibi dağlara çıkmadığından yasa-yasa dışı arasında gezindikleri dikkat çekmektedir. Menkul ya da gayri menkul bir mala el koymak şeklinde işlenen bu suçlara genel

[80] BOA, SAD, 2, 182/1, S 1158 / Mart 1745.

olarak merkezin verdiği hüküm öncelikle alınan malın ya da paranın iade edilmesi şeklinde olmuştur. İncelediğimiz defterde eşkıyalık konusu dışında arazi tasarruflarına dışardan yapılan müdahaleler, vergi mükellefi olan kişilerin vergilerini ödemek istememesi ya da vergi mükellefi olmayanlardan vergi tahsil edilmeye çalışılması, vakıf konusu içerisinde vakfın işleyişine, gelirine ya da vakıf görevlisine yapılan müdahaleler ve sıklıkla rastlanan borç-alacak sorunları da yer almaktadır. Bu nedenle bu defterler halkın yaşamış olduğu sorunların içeriği ve bu sorunlara devletin bakış açısı ve çözüm yollarını görebilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sivas Ahkâm Defterleri (SAD), nr. 2

Basılı Kaynaklar

Çelik, Buket, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774),* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2020.

Emecen, Feridun M., "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyuûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *TALİD*, 3(5), 2005, s. 107-139.

Günay, Ramazan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demiral Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2013, s.9-29.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

İnalcık, Halil, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar" *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII/7-8, İstanbul 1988, s. 33-54.

Karagöz, Rıza, "On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Müslim Nüfusu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 2021, s. 129-156.

Kılıç, Orhan, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Samsun Araştırmaları-Tarihsel Geçmiş*, ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 127-147.

Kollektif, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Mumcu, Ahmet, "Dîvân-ı Hümâyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul 1994, s. 430-432.

Öz, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

_____, "Onbeşinci Yüzyıldan Onyedinci Yüzyıla Samsun Yöresi", *Samsun Araştırmaları-Tarihsel Geçmiş*, ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 23-44.

_____, "Klasik Osmanlı Döneminde Samsun ve Çevresinde Nüfus", *Samsun Araştırmaları-Tarihsel Geçmiş*, ed. Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Samsun 2013, s. 45-59.

Özcan, Abdülkadir, "Baltacı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 34-35.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Sahillioğlu, Halil, "Ahkâm Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 551.

Şimşir, Nahide, "Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defterindeki İzmir ile İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (1), İzmir 1994, s. 357-390.

Tellioğlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

Temelkuran, Tevfik, "Divan-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, S. 6, 1975, s. 129-175.

Tuğluca, Murat, "Bir Balkan Şehri Olarak Üsküp'te Şikâyet Hakkının Kullanımı ve Şikâyet Mekanizması (1649-1675)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (Balkan Özel Sayısı), 2012, s. 107-128.

_____, *Osmanlı'da Devlet-Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699),* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2010.

Türkmenoğlu, Mehmet Ali, "Ahkâm Defterleri: Mahiyetleri, Muhtevaları ve Osmanlı Araştırmalarında Kullanımları", *IV. International Piri Reis Language, History, Geography Congress,* Ankara 2021, s. 32-39.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.